

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAI EGYESÜLETÉNEK
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁBAN TARTOTT
E L Ő A D Á S O K .

10

A KERESKEDELEMPOLITIKA ÚJ UTJAI

IRTA ÉS A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
1934 FEBRUÁR 6. NAPJÁNTARTOTT ÜLÉSÉN ELŐADTA

Dr. TONELLI SÁNDOR

SZEGED, 1934.
SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT.

Aki olyan tudományos színezetű társaságban vállalkozik előadás tartására, mint a Ferenc József tudományegyetem barátainak egyesülete, kötelezettséget vállal arra, hogy megfeleljen a tudomány szabályainak. Minthogy pedig a tudománynak egyik legkiválóbb sajátossága az, hogy nem lehet megdefiníciók nélkül, a tudomány iránti főhajtásnak előljáróban azzal teszek eleget, hogy szokásom ellenére definícióval kezdem az előadásomat, felvetem a kérdést és igyekszem megfelelni a kérdésre, hogy mi tulajdonképpen a kereskedelempolitika?

Legáltalánosabb értelemben erre azt felelhetem, hogy a kereskedelempolitika az állam magatartása és intézkedéseinek összesége a hivatásos árúcsere, a vétel és eladás jelenségeivel szemben. Szűkebb értelemben, ami a mai előadásom tárgyát is alkotja, az államnak a külállamokkal szemben alkalmazott gazdasági politikája, saját polgárai kereskedelmi tevékenységének elősegítése érdekében.

A tágabb és szűkebb értelemnek ilyen egymás mellé állítása azonban egy sajátságos ellentmondásra világít rá, amely abban jelentkezik, hogy a kereskedelempolitikának szűkebb értelmezése tulajdonképpen szélesebb területet ölel fel, mint az, amelyet tágabbnak minősítettünk. Az első ugyanis csak a sajátképeni kereskedelemre terjed ki és ellentétet fejez ki a gazdasági politika többi ágazataival, a mezőgazdasági és iparpolitikával szemben, míg az utóbbi felöleli a gazdasági élet egész mezejét. Az államnak a külfölddel szemben követett kereskedelempolitikája ugyanis, mikor igyekszik biztosítani a mezőgazdasági termények jobb elhelyezését, vagy védi a belöldi mezőgazdasági termelést a külföldi versennyel szemben, támogatja a mezőgazdaságot; mikor védővámokat állapít meg

a belföldön előállított iparcikkek *védelmére*, egyúttal iparfejlesztő tevékenységet is folytat; ezek mellett az ilyen értelemben vett kereskedelempolitika tekintettel van a fogyasztás szempontjaira és számtalan vonatkozásban érinti a legkülönbözőbb szociális kérdéseket is.

Ennek a kereskedelempolitikának az eszközei a legváltozatosabbak. Anélkül, hogy ez a felsorolás igényt tarthatna a teljességre, csak utalásképen említem meg a kereskedelmi szerződések legkülönbözőbb formáit és fajait, a vámtarifákat, a behozatali és kiviteli tilalmakat, a valutáris intézkedéseket, a vasúti és hajózási tarifákat, mindezeket túl a politikai erőszakot, sőt az akaratnak háborús kikényszerítését is.

Módszerét tekintve a kereskedelempolitika lehet *offenzív* és *defenzív jellegű*. Az offenzív kereskedelempolitika a belföldön termelt árúknak idegen országokban való elhelyezésére törekszik, tehát azt igyekszik elérni, hogy minél kevesebb akadály álljon az árúk szabad elhelyezésének útjában. Ez természetesen nem zárja ki az ilyen kereskedelempolitikát űző országnál másutt privilégiumok szerzését és kihasználását. A defenzív kereskedelempolitika a hazai piacok megatrtását és az idegen árúk beözönlésének meggátlását célozza. Cum grano salis a kereskedelempolitikának e kétféle minőségében a szabadkereskedelem és védvám elvi ellentéte van lefektetve. Nagy általánosságban azt szokták mondani, — bár ez az általánosítás nem mindenben fedi a valóságot, — hogy az offenzív kereskedelempolitika inkább a kereskedőnek, a defenzív kereskedelempolitika pedig a termelő mezőgazdának és iparosnak érdekeit szolgálja.

Magától értetődőleg az ilyen elméleti definíciók sohasem jelentkeznek a gyakorlatban a maguk elméleti tisztaságában. Olyan állam, amely teljesen egyoldalúan csak offenzív, vagy csak defenzív kereskedelempolitikát folytatna, nincs. Ellenkezőleg, majd minden állam úgy igyekszik a kereskedelempolitikának két fajtát egyszerre követni, hogy minél többet tudjon belföldi termelésből kivinni és ugyanakkor saját belföldi piacát minél inkább megvédelmezze a külföldi behozattal szemben.

Történelmi egymásután szempontjából a kereskedelempolitika e két irányának változására legérdekesebb példa *An-*

glia, amely két évszázad óta úgy a közgazdasági elmélet, mint a gyakorlat szempontjából Európának vezető állama. Anglia története a 17. századtól a 19. század első feléig tipikus példája a védővámok kíméletlen alkalmazásának, a kolóniák könnyörtelen kizsákmányolásának és az idegenek minél teljesebb kizárására törekvő forgalmi politikának. Utána a 19. század első felében a gabonavámok eltörlésével, valóságos forradalmi lépéssel áttért a szabadkereskedelmi rendszerre, amelyet egészen a világháború kitöréséig következetesen fenntartott.

A közgazdaság története úgy tanítja, hogy Angliában azért történt a szabadkereskedelemre való áttérés, mert az ország és kormánya magukévá tették a Smith és Ricardo által lefektetett elveket és elméleti megállapításokat. Ebben a formában felállítva azonban a tétel csak félig igaz. Az élet ugyanis nem elméletek, hanem realitások szerint alakul. Legyünk tisztában azzal, hogy hiába bizonyították volna be Smith és Ricardo, hogy a szabadkereskedelem a nemzetközi kereskedelempolitikának elméletileg legelőnyösebb formája, ha az adott viszonyok között Angliára vonatkoztatva nem bizonyult volna a legelőnyösebbnek. A helyzet azonban a szabadkereskedelemre való áttérés pillanatában az volt, hogy csoportok érdekein felülemelkedve és egységnek fogva fel az országot, a szabadkereskedelem rendszere ígérte a kereskedelmi és fizetési mérlegnek legkedvezőbb alakulását.

A kép ugyanis, melyet Anglia ebben az időpontban mutat, a következő. Az amerikai kolóniák egy része a 18. század végén elveszett ugyan, de ezekért Anglia másutt bőségesen talált kárpótlást és az angol világbirodalom alakulása nagyjából befejeződött. A mai világbirodalom oszlopai, India, Kanada, Délafrika és Ausztrália, már mind megvoltak és angol kézben voltak a világkereskedelem főútvonalainak elsőrangú stratégiai pontjai. A kolóniák révén Anglia volt nyersanyagokban a világnak leggazdagabb országa. Az ipari forradalom legelőször Angliában játszódott le s a gépi termelésre való áttérés folytán, melyet még az olcsó nyersanyagok beszerzési lehetősége is támogatott, Anglia ipari téren hallatlan előnyre tett szert többi versenytársai felett. Ez a gépekkel termelő és olcsó nyersanyagokkal dolgozó nagyipar nagy termelési többletet kezdett előállítani, amelyek viszont új piacok megszerzé-

sét tették szükségessé. Hozzávéve ehhez a nagy hajózási érdekeket, egy egyszerű kalkuláció adódott: a relative kisebb fontosságú mezőgazdasági érdekek feláldozásával még olcsóbbá kell tenni az ipari termelést s ennek az ipari termelésnek produktumaival fokozott mértékben kell nekiindulni az idegen piacok meghódításának.

A *komparatív költségek* elméleti tantétele ebben az időben Angliában a gyakorlatban is tökéletesen bevált. Az ország lemondott azokról a vámokról, amelyek olyan termelési ágakat védelmeztek, melyeknek termékei a külföldről olcsóbban voltak beszerezhetők, hogy az ezeknek termelésére fordított összegeket olyan termelési ágazatokba fektesse bele, amelyek kivétel esetén neki nagyobb jövedelmezőségeket biztosítanak.

De épen azért, mert a gyakorlati angol politikát nagyon is gyakorlati okok indították a védvamos rendszer likvidálására és a szabadkereskedelemre való áttérésre, nem szabad feltételezni azt, hogy az angol szabadkereskedelem egyértelmű lett volna a laissez faire, laissez passer elvének egyszerű érvényesülésével. Elméletben a szabadkereskedelem megmaradt tantételnek, a gyakorlatban pedig eszköz lett belőle, amely addig és abban a vonatkozásban jutott érvényre, ameddig és ahogy az angol érdekek diktálták. A kolóniákban és Indiában Anglia mindig igyekezett megtartani monopolisztikus helyzetét és politikája attól sem volt idegen, hogy más államokban privilégiumokat igyekeztek magának biztosítani.

A nemzetközi kereskedelmi forgalomban végeredményben nem árúk, hanem *munkaértékek cserélődnek* ki és a csereszony mindig arra az országra alakul előnyösen, melynek munkaértékeiért a többi országok minél több munkaértéket adnak cserébe. Ha például a cserére kerülő áruknál egy angol munkás munkaértékéniek húsz orosz, ötven kínai és esetleg száz afrikai munkás munkaértéke felel meg, világos, hogy ez a helyzet Anglia gazdagodását szolgálja és Angliának minden oka megvan arra, hogy azt a rendszert istápolja, amely lehetővé teszi, hogy termékei vámokkal való megterhelés nélkül jussanak el a külföldi piacokra. És tényleg, az angol liberális gazdasági iskola, amely a szabadkereskedelem elveit közgazdasági igazságok gyanánt megformulázta, rendkívül nagy ha-

tást tudott gyakorolni a többi államok gazdaságpolitikájának olyan alakulására is, amely az angol érdekeknek legjobban megfelelt. Nem ok nélkül állapította meg az angol közgazdasági politikának egy gúnyosan szellemes bírálója, hogy az angolok az idegen országokba együtt exportálták a bibliát, Smith gazdasági tankönyveit és az árúkat. A bibliát, hogy bizalmat keltsenek maguk iránt, Smith könyveit azért, hogy a többiekkel elhittessék, hogy a szabadkereskedelem az elképzelhető legjobb gazdasági rendszer, az árúkat pedig, hogy gazdagodjanak.

Nem lehet azonban azt állítani, hogy Anglia példája ne lett volna üdvös hatással az európai kereskedelempolitika alakulására. III. Napoleon, aki száműzetése idején hosszú éveket töltött Angliában és megismerte a túlzott protekcionizmussal való szakítás előnyös következményeit, kormányralépése után tervbe vette a merkantilisztikus és protekcionisztikus elgondolásokra felépített és nagyon sok behozatali tilalmat is tartalmazó, magas védővamos francia vámtarifának a szabadabb forgalom irányában való átépítését. E törekvése azonban a parlament és a különböző érdekcsoportok kemény ellenállásába ütközött. Ezért a vámtarifa mérséklésére a nemzetközi szerződés útját választotta, melynek megkötése az alkotmány értelmében a császárnak volt fenntartva. A szerződés előmunkálatai tulajdonképpen a Richard Cobden és a vele baráti viszonyban álló Michel Chevalier közötti levelezésben vannak lefektetve. Midőn ezekhez az előmunkálatokhoz Gladstone hozzájárult, Napoleon hivatalos meghatalmazottat küldött Londonba és 1860 január 23-án létrejött az úgynevezett *Cobden-szerződés* azon az alapon, hogy Anglia még megmaradt vámtételeiből 42-öt megszüntetett, másokat lényegesen leszállított, Franciaország pedig az angol árúkkal szemben a behozatali tilalmakat legfeljebb az érték 25%-ig terjedő vámokkal helyettesítette, a vámtarifa többi tételeit pedig jelentéketlenül mérsékelte.

Hogy az angol kereskedelmi szerződésben kifejezésre jutott tarifamérséklés minél általánosabb érvényre jusson, Franciaország a többi államoknak is hasonló kereskedelmi szerződéseket ajánlott fel *a legtöbb kedvezményi elv* alapján, melynek értelmében a szerződő államokkal szemben a szerződéses

vám-tételek érvényesülnek, míg a többi államokkal szemben az általános vámtarifa tételei maradnak érvényben. Ilyen szerződések kötött Napoleon 1861-ben Belgiummal, 1862-ben a német Zollvereinrel, 1863-ban Olaszországgal, 1864-ben Svájcjal, 1865-ben Svédországgal és Norvégiával és 1866-ban Ausztriával, így vonult be a múlt század második felében az európai kereskedelmi szerződésekbe a legtöbb kedvezmény rendszere, amelynek lényege az, hogy az az állam, amely a legtöbb kedvezmény jogát szerződéses alapon élvezi, automatikusan megkapja mindazokat az előnyöket és kedveléseket, amelyek a *szerződés megkötése utáni időpontban* harmadik államoknak biztosíthatnak. A legtöbb kedvezmény lett az alapja az európai kereskedelmi szerződések egész hálózatának, amely fokozatosan kiépülve egészen a világháború kitöréséig érvényben maradt.

Összefoglalóan *a 19. század a liberális gazdasági felfogásnak volt a százada* és különösen második felében úgy belső viszonylatokban, mint a kereskedelem-politika terén a liberális elgondolásnak megfelelő elvek érvényesültek. Mellőzve a társadalmi és politikai élet egyéb területeit, — mint például jogszolgáltatás és szociálpolitika, — közgazdaságilag ez az elgondolás abban az irányban jelentkezett, hogy a gazdasági élet automatizmusa önmagát szabályozza, tehát az állami beavatkozás és gyámkodás a minimumra szorítandó. Kifelé ennek az irányzatnak a szabadkereskedelem vagy legalább is a szabad szellemű kereskedelmi szerződések megkötése és a már említett legtöbb kedvezmény elvének érvényesítése volt a következő. A közgazdasági irodalom nagy része, különösen azok a szerzők, akik a liberális közgazdasági iskolában nőttek fel, ennek a liberális elvnek és a gazdasági és kereskedelmi szabadságnak tulajdonítják a 19. század második felének nagy gazdasági fellendülését.

Ma egy nagyrészt megváltozott gazdasági politikának időszakában eljutottunk oda, hogy vizsgálhatjuk, nem történt-e ez esetben az oknak felcserélése az okozattal. Kétségtelen, hogy a liberális gazdasági elv a maga idejében történelmi szükségszerűség erejével hatott. Ez az idő volt az idegen világgrészek feltárásának, a nagy találmányoknak és felfedezéseknek, a technika haladásának időszaka. A közlekedés ebben az időben

hódította meg rohamlépésekben az egész világot. Ekkor létesültek a világot behálózó nagy hajóstársaságok és az egész kontinenseket átszelő vasutak. Ez volt a nagy ipari alapítások és a nagy kapitalista koncentrációk aranykora s egyúttal a korlátlan lehetőségek ragyogó ideje. A szülőnek nem kellett aggódnia gyermekének elhelyezkedéséért, az elsajátított mesterség, vagy a megszerzett diploma egyúttal kenyeret is biztosított. A munkavállalás szabad volt az egész világon s aki nem tudott elhelyezkedni idehaza, bőségesen talált munkaalkalmat más országokban, vagy a tengerentúl. Amerika és a kolóniák szűz területei éhesen szívták fel a régi kontinens emberfölségét. Ezek a viszonyok tették lehetővé a liberális gazdasági politikát általánosságban és tették lehetővé alkalmazását a kereskedelempolitika területén is.

A helyzet abban a mértékben változott meg, amint a kiaknázható területek kezdtek összeszűkülni, amint a piacok telítődtek, amint a vasúthálózat nagyjából kiépült, amint a kereseti lehetőségek megcsökkentek, röviden, amint az addig szabadon mozgó emberek könyöke kezdett összeérni. A liberális elgondolással szemben ekkor kezdődött erősebben érvényesülni a felső beavatkozás politikája, nem valamely elméleti elgondolás alapján, hanem egyszerűen azért, mert az állam majd ebben, majd abban a vonatkozásban kényszerült meghatározni, hogy mi szabad és mi nem szabad, mi van megengedve az egyeseknek és mi nem. A nemzetközi gazdasági életbe bekapcsolódott tengerentúl megszűnt egyszerűen kiaknázható terület lenni, ellenkezőleg — egyelőre főleg mezőgazdasági téren, — versenytárs gyanánt kezdett jelentkezni, amely olcsón produkált termelvényeivel veszélyeztette az európai termelők érdekeit. Kifelé így a visszahatás a liberális gazdasági politikával szemben *a nemzeti termelés védelme* jelszavának újjáéledésében, a védővamos politikához való fokozatos visszatérésben és az elzárkózás irányzatának előtérbe nyomulásában jelentkezett. A legtöbb kedvezményi záradékok a szerződésekben még bentmaradtak, de a Németországból kiindult új védővamos irányzat mindjobban kiterjedt a kontinens többi országaira. Kapcsolatban a növekvő politikai feszültséggel, melynek szintén voltak igen erős gazdasági okai, a vámpolitikai irányzatnak ez a megváltozása is egyik előidézője volt annak a foly-

ton növekvő izgatottságnak, amely 1914-ben a világháború kirobbanásához vezetett.

A háború és a háborút követő idők gazdasági eseményeinek vázolója nem lehet ennek a rövid tanulmánynak a feladata. Itt elégséges annak leszögezése, hogy *a háború okozta gazdasági elváltozások* a tisztán materiális értelemben vett rombolástól és értékpusztítástól eltekintve, a jelenségeknek négy csoportjában foglalhatók össze.

1. A békekötések ostobasága *a nagy gazdasági területeket* és az Európában évszázadok folyamán kialakult gazdasági egységeket *szétrombolta*. Végző elemzésben minden autarkia képtelenség, de minél kisebbek a politikai egységek, annál kevésbé van meg határaikon belül a gazdasági önellátás lehetősége. Ugyanakkor azonban, mikor Európa így szétdarabolódott s mikor a kölcsönös bizalmatlanság politikai nehézségei is hozzájárultak a nemzetközi árúcsere és természetes kiegyenlítés megbénításához, a háború előtti világnak egyik legnagyobb, egységes gazdasági területe, Oroszország, hosszú évekre teljesen kikapcsolódott a világ termelésének és fogyasztásának szervezetéből.

2. Pszichológiai törvény, hogy *a győztes* legritkábban tud ellenállni a csábításnak, hogy *győzelmét gazdaságilag is minél tökéletesebben kihasználja*. Ezt mutatja a peloponnézusi háború, Róma és Karthágó, Velence és 'Bizánc, Erzsébet királynő Angliájának példája. Ugyanez történt a világháború után is a legyőzöttekkel. Németországot és Angliát már a háború folyamán nagyon sok esetben hasonlították össze Rómával és 'Karthágóval. A kontinentális, de tengerre törekvő, kemény Róma küzdelme a tengeren uralkodó, kalmár Karthágóval és szövetségeseivel. Ezúttal azonban a történelmi példa fordított formában igazolódott. 'Karthágó győzte le Rómát s a versaillesi és többi párisi külvárosi békek Németország egyetemleges felelőssége mellett olyan feltételeket kényszerítettek rá a volt központi hatalmakra, hogy azoknak leplezetlen céljuk nem lehetett más, mint politikai és katonai megbéklyózásuk mellett gazdasági életüknek is hosszú évtizedekre való teljes tönkretétele. A megtorlástól remegő franciák botorsága jóvátétel címe alatt elkendőzött formában olyan *hadisarcot* rótt Németországra, hogy kezdetben annak még összecszerúsége sem

volt megállapítva és még 1924-ben is, a Dawes-terv keretében évi 1—1-25 milliárd aranymárkában állapított meg, de időbeli korlátozás nélkül. A készpénzfizetésen kívül a győztesek anyagokban, gépekben, iparcikkekben tetemes szolgáltatásokra kényszerítették a legyőzötteket. Valósággal az a korlátolt felfogás vezette őket, hogy aki ellenszolgáltatás nélkül kap valamit, az csak jól járhat és csak gazdagodhatik s nem hallgattak a józanabb gazdasági felfogás intő szavára, amely óvta őket a megtorló politikának ettől a túlzásba vitelétől. A következők az aggodalmaskodókat igazolták. A nemzetközi forgalom törvényeiből folyik, hogy olyan államok, amelyeknek számottevő nemesfém-termelésük nincs, fizetési kötelezettségeiknek csak árúk kiszállításával tudnak eleget tenni. Németország, hogy szállítani tudjon, újabb meg újabb hiteleket vett igénybe nyersanyagbeszerzés céljából s a fizetéseket az így előállított készárúkkal teljesítette. *Circulus vitiosus* kezdődött. A hitelezők Németországot szorították, hogy fizessen, ugyanakkor pedig, látván, hogy a fizetésnek ez a módja saját iparukat bénítja meg, a saját maguk által kikényszerített dumpinggel szemben védekezésre kényszerültek.

3. A háború alatt és után egyéb *strukturális változások is mentek végbe a világ gazdasági életében*. Mialatt Európa önmagát marcangolta, az amerikai ipar pedig az antant számára hadiszállításokra rendezkedett be, a tengerentúl nagy része emancipálódott az európa-amerikai ipar befolyása alól. Ez nem volt új jelenség, önálló iparok fejlődése Japánban, Indiában, a délamerikai államokban és különböző kolóniákban már a háború előtt megkezdődött. A háború csak meggyorsította a folyamatot. Mikor a háború véget ért, Európa és Amerika nagyrészt elveszítette tengerentúli piacait, sőt- az ott kifejlődött és olcsóbb munkaerővel dolgozó iparok versenytárs gyanánt is felléptek, amire a legékesebb példát Japán szolgáltatja. A külső piacok elvesztése és a védekezés kényszerűsége újabb faktor gyanánt jelentkezett a liberális elgondolástól való eltávolodás irányában.

4. A háború, a békekötések lehetetlenségével határos finansziális intézkedései s az inflációk *az államok pénzügyeit teljesen szétzüllesztették*. Nincs állam, amely a háború óta ne lett volna kénytelen pénzügyeit szanálni és a szanálás címén va-

lutavédelmi intézkedéseket foganatosítani. Ezek a valutavédelmi intézkedések a dolog: természetéből folyólag mind a merkantilis gazdasági politika jegyében születtek meg és kimondott céljuk volt a kivitel forszírozása és a behozatal megnehezítése révén a saját valuta alátámasztása és megjavítása. Ebből folyólag minden valutavédelem a külkereskedelmi forgalom újabb megszorítását és az autarkias törekvések megerősödését hozta magával.

Amint az elmondottakból megállapítható a háború és még inkább a háborút követő békék négyes okcsoportja egyazon irányban hatott s az okoknak eredője nem lehetett más, mint *a szabadkereskedelem elvének teljes háttérbe szorulása és a teljes elzárkózás.*

A háború óta a liberális kereskedelmi szerződések ideje lejárt. A legtöbb kedvezmény elve, amely egyik nagy vívmánya volt a hatvanas évek gazdasági politikájának, formailag még él ugyan, de gyönyörűség nézni, hogy jobbról-balról egyaránt miként hamisítják. Nincs állam, amely bizalmas megállapodásokkal és külön kedvezményekkel ne játszaná ki harmadik államok irányában a legtöbb kedvezményi záradék biztosította jogokat. Kölcsönösen megállapodnak egymással a *dumping* leküzdésére és ugyanakkor kiviteli prémiumokkal, termelési és tarifális kedvezményekkel előmozdítják a burkolt dumpinget más államokkal szemben. A kereskedelmi forgalom lebonyolításának általánosan gyakorolt formája lett a *kompenzáció és kontingentálás.* Az utasforgalmat *vízumok* és egyéb akadályok nehezítik meg, a *munkapiac* szabad alakulását munkavállalási tilalmak teszik lehetetlenné. A valutavédelem és a devizaforgalmi korlátozások sok esetben csaknem a kimondott behozatali tilalmakkal egyenlő hatású akadályai a nemzetközi kereskedelmi forgalomnak. Mindezekben túlmenőleg a vámtarifák mindenfelé *valóságos vámbarrikádokká magasulnak* s a szellemes ábrázolások, amelyek plasztikusan tüntetik fel a jelenlegi vámpolitikai szituációt, Európát számtalan különálló kis ketrecre osztott területnek mutatják, melynél az egyes elzárt ketrecek országoknak s a ketrecek egyre emelkedő falai ország- és vámhatároknak felelnek meg.

Röviden *ezek a kereskedelempolitika új útjai.* Ezek az új utak a háború előtti liberális kereskedelempolitikától vissza-

térést jelentenek a 18. század legelejére és az 1703-ban Anglia és Portugália között kötött Methuen-szerződést elevenítik fel, amelynek nem az árúk szabad forgalma, hanem a viszonyosság volt az alapja.

Az *eredmények* kevés szóban összefoglalhatók. Autarkiaira törekvő kis területek, melyekben az önellátásnak semmiféle előfeltétele nincsen meg, megannyi ország, amely Autarkisztánt akar játszani saját polgáraival. A kontingentálás, kompenzációs politika és reciprocitásra való törekvés mellett háttérbe szorul az a felismerés, hogy a nemzetközi kereskedelem jórészt nem közvetlenül bonyolódott le, hanem közvetve, harmadik államok bekapcsolásával. Anglia vásárol Dániától, Dánia az angol fonttal fizet Németországnak, Németország az így szerzett fonttal fedezi nyersanyagszükségletét az angol kolóniákban, honnét a font ismét visszafolyik Angliába. Mezőgazdasági államok üvegházi iparokat létesítenek, az Alpésekben a hóhatárig igyekeznek feltolni a gabonatermelést. A világkereskedelem volumenje összezsugorodik, mennyiségben és értékben a világkereskedelem a háború előttinek legfeljebb 30 százaléka rug. Értékesítés lehetetlensége az egyik, inség a másik oldalon, munkanélküliség mindenfelé. *Kimélyült válság és megdermedés* az egész gazdasági élet terén. Ez az a helyzet, amelyből a kibontakozás útját kell keresnünk.

Vannak, akik ezeknek a jelenségeknek láttára egyszerűen feltesznek egy háború előtti gramfonlemezt a masinájukra és azt mondják: a háború előtti időkben a liberális gazdasági elv uralma jóllétet teremtett, olyan jóllétet, melyre most csak sóvárogva tekinthetünk vissza. Nem kell egyebet cselekednünk, mint megfordítani mindent, ami ma történik, szabaddá 'kell tenni a gazdasági életet, le kell bontani a korlátokat, helyre kell állítani a szabadkereskedelem uralmát a maga teljességében és önmagától rendbejön minden. Ha az állam nem avatkozik bele a polgárok szabad tevékenységébe, hanem megelégszik a policiális hatalom és büntető jogszolgáltatás gyakorlásával, a gazdasági élet automatizmusa önmagától szabályoz mindent. Félre tehát az intervencionizmussal és a korlátozó rendszabályok bármely formájával!

Azok, akik így gondolkoznak, elfeledkeznek arról, amire már e tanulmány elején utaltunk, hogy legalább is eldöntetlen

kérdés, hogy a liberális gazdasági elv uralma okozója, vagy pedig következménye volt-e a háborút megelőző évtizedek gazdasági fellendülésének. Együttal emlékeztetnek azonban azokra a világboldogító amerikai apostolokra, akik átjönnek Európába, anélkül, hogy a történelmi, népi és politikai adottságokról sejtelmük volna s mikor látják a vámhatárokat, a léptenyomon változó valutákat, megállapítják, hogy Európának a szétszakadozottság a legnagyobb betegsége. Nyomban készen is vannak a recepttel. Amerikában is vannak „államok”, Pennsylvania, Virginia, Illinois, Utah és a többiek. Ha ezek egyesülni tudtak az Unióban, miért ne tudnák az európai államok is határozatilag kimondani, hogy eltörlik a vámokat, a külön katonaságot, megszüntetik a határokat és megcsinálják máról-holnapra az Európai Egyesült Államokat. És ezek a világboldogító amerikaiak csodálkoznak a konok és rövidlátó európaikon, akik ezer meg ezer képzeletbeli érveléssel bizonygatják ennek a nagyszerű tervnek a lehetetlenségét. Még azt is mondják, hogy a nyelvi kérdés is akadály a ennek az egyesülésnek, mintha bizony nem lehetne kimondani, hogy az angolt teszik meg hivatalos nyelvvé, de lehetőleg amerikai dialektussal.

A probléma, sajnos, nem ilyen egyszerű. Anélkül, hogy ez a megállapítás értékítélet volna a liberális gazdasági elvnek akár múltjával, akár jövőjével szemben, a szabadkereskedelem politikájához való visszatérésnek nagy nehézségek állanak útjában, melyek előtt szemt hunynunk nem lehet és nem szabad. Ezeket az okokat három csoportba foglalhatjuk össze.

1. *Az okok első csoportja politikai természetű.* Az elméleti közgazdaságtan, amely a gazdasági jelenségek vizsgálatával foglalkozik, gyakran szem elöl téveszti, hogy az államok egymás közötti viszonyának és a kereskedelempolitikának alakulásában a politikai megfontolásoknak legalább is olyan fontos a szerepük, mint a tisztán gazdasági szempontoknak. Ha tehát esetleg a gazdasági érdekek valamely irányban a vámok leszállítását tennék is indokolttá, nem következik, hogy ez tényleg így is fog történni, amennyiben a politikai érdekek szerinti csoportosulás mást parancsol. A protekcinizmus politikai érveket szegez szembe a tisztán gazdasági szempontokkal.

2. Különösen áll ez a háború utáni Európára nézve, amely tagadhatatlanul még mindig a háborús pszichózis hatása alatt

áll. *Lélektani okok* nehezítik meg a megkötöttségek nélküli kereskedelempolitikára való visszatérést. Mindenki fél, még pedig nem is indokolatlanul a másiktól. Franciaország, bármiként is változzék a pillanatnyi helyzet, páni félelemmel tekint keleti határai felé, amelyeket vasbeton fallal igyekszik megvédeni minden katonai támadás eshetőségével szemben. Aranyfelhalmozási politikáját nem a gazdasági szükségesség, hanem az a hátsó gondolat irányítja, hogy bármilyen konflagráció esetén az arannyal ő rendelkezzen. Viszont kétségtelen az is, hogy Németország önállósodási törekvései mögött is az a háborús visszaemlékezés működik, hogy a háború alatt az antant hatalmak fölényét főleg az biztosította, hogy nyersanyagok beszerzése tekintetében rendelkezésükre állt az egész világ, míg a központi hatalmak állandó anyagiánnyal küzdöttek. A szabadkereskedelem elgondolásával, szemben, amelynek alapja a racionális nemzetközi munkamegosztás, az a katonai természetű aggodalom érvényesül, hogy a függőség bizonyos fontos szükségleti cikkekkel való ellátás tekintetében végzetes hatású lehet háború esetén. Ilyen lélektani előfeltételek mellett szabad gazdasági és külkereskedelmi politikát elképzelni nagyon nehéz. De vannak még más okok is, amelyek akadályként állanak a szabad kereskedelempolitikához való visszatérésnek útjában. A háború az összes államokat sok mindenbe belekényszerítette, amire különben nem gondoltak volna. A hatóságok ragadták kezükbe a közgazdasági élet igen sok ágazatának intézését, központok alakultak s a külkereskedelemnek nemcsak irányítása, hanem intézése is számos vonatkozásban hivatali szervek kezébe tolódtott át. A vis inertiae törvénye hozza magával, hogy az ilyen szervezeteket még akkor is nehéz megszüntetni és lefaragni, ha létjogosultságukat már elvesztették. A bürokráciának egész nemzetközi hálózata késlelteti a háború előtti gazdasági állapotokhoz való visszatérést. Amellett — legyünk őszinték, — még azok is, akik lehangosabban tiltakoznak az intervencionizmus minden formája ellen, ha magukról van szó, nemcsak elfogadják, hanem egyenesen követelik az állam beavatkozását és az állam oltalmát a maguk javára. A közhangulat világszerte két irányú. Támadja az állami beavatkozást és ennek keretében kívánja a korlátozó rendszabályok megszüntetését, ugyanakkor azonban a maga javára egyenesen követeli az állam védelmét.

3. A politikai és lélektani okokon kívül, *a teljesen objektív gazdasági okok* is olyan irányban hatnak, hogy még ha akar-nánk, sem lehetne a ma uralkodó kereskedelempolitikai irány-zatot egyszerűen megváltoztatni. Lehet, hogy a békekötések nagyon sok esetben természetellenes gazdasági viszonyokat hoztak létre. Minél inkább távolodunk azonban a békekötések időpontjától, ezek a gazdasági viszonyok annál inkább meg-kövesednek. Az egymástól elszakított területeken új iparok fej-lődnek, új gazdasági ágazatok honosodnak meg s a pénzügyi viszonyok is az új állapotokhoz idomulnak. Ma már egy erő-szakos változás hihetetlen értékrombolással és nagyon veszé-lyes szociális következményekkel járna. Nagyon kétséges az is, hogy a komparatív költségeknek elméletileg feltétlenül helyes tantétele, amelyre fentebb hivatkoztunk, alkalmazható volna-e minden fenntartás nélkül a mai állapotokra. Kétségtelen, hogy igen sok az új iparok és termelési ágazatok közül az országhatárok megváltoztatása és a háború utáni elzárkózási politika nélkül nem jött volna létre. Ma azonban már megvan-nak, tetemes tőkék fekszenek bennük, munkászek ezreit fog-lalkoztatják és be vannak kapcsolódva a gazdasági élet orga-nizmusába. Hiába mondjuk, hogy a beljük fektetett tőkét oko-sabbban is fel lehetett volna használni, ma az a helyzet, hogy ezzel a tőkével számolni kell és egy teoretikus megfontolás kedvéért egyszerűen feláldozni nem lehet. De még a tőkénél is súlyosabb az illető iparban, vagy termelési ágban foglalkozta-tott munkások problémája. Ha a tőke esetleg másutt jobban el-helyezkedik is, a szociális teher, melyet inségmunka, vagy mun-kanélküliségi segély formájában kell az államnak magára vál-lalnia, nem lesz-e több, mint a másik oldalon elérhető tőke-haszon?

*Különösen állanak ezek az aggodalmak kisebb országok-
ra, amelyek gazdasági szabad elhatározása erősen kétes ér-tékű s amelyeknek kereskedelempolitikája csak függvénye lehet annak, amit a nagyok cselekszenek. Az ilyenek bele vannak kényszerítve az általános gazdaságpolitikai irányzatok köve-tésébe, akár tetszik, akár nem. Ezek nem nyithatják meg egy-oldalú elhatározással határaikat, mert másnap elmerülnek. Ouidquid delirant reges, plectuntur Achivi. Utalhatunk e tekin-tetben például a genfi protokollum híres 9. pontjára, amely el-*

látott bennünket a bölcs tanáccsal, hogy né akarjunk mester-séges iparokat fejleszteni, hanem fektessük bele erőinket a mezőgazdaság felvirágoztatásába, melynek természeti előfeltételei adva vannak minálunk. Az elvi megállapítás igaz, de a bölcs tanácsadó adós marad a felelettel, hogy mit kezdjünk mezőgazdasági terményeinkkel és termékeinkkel, mikor azok az országok, amelyekben ezeknek elhelyezési lehetőségei adva volnának, elzárkóznak előlünk?

Világos az elmondottakból, hogy *a kibontakozás keresésénél kényszerű adottságokkal kell számolnunk* és világos az is, hogy hosszú ideig nincsen visszatérés a háború előtti állapotokhoz. Ez áll a gazdasági élet egész területére és ezen a területen belül a kereskedelempolitikára is. Amíg az elzárkózás politikája és az autarkias irányzat tart, számolnunk kell tetszésünktől vagy nem tetszésünktől függetlenül *a tervgazdálkodás kényszerével* is, bár nem abban az értelemben, mint a szovjet cselekszi, hanem addig a határig és azon a módon, hogy az állam a maga politikai hatalmának alkalmazásával segíti elő bizonyos termelési ágak rentabilitását és igyekszik kivédeni a világgazdasági helyzet okozta bajokat és nehézségeket.

Felvetve ezek után a kérdést, hogy *mi hát a teendő* és mi lehet a kereskedelempolitika terem a kibontakozás útja, nyíltan meg kell mondani, hogy ezt pontosan megjelölni nem lehet és minden kereskedelempolitikai fejtegetésnek ez a jövődőlésszerű rész szükségképen a leggyengébb fejezete. Célkitűzéseket ugyanis az észszerűség és okosság törvényei és a gazdaságtörténelem tapasztalatai alapján lehet felállítani, ezek azonban nem várt politikai akadályokon bármely pillanatban felborulhatnak.

Egyet azonban kétségtelenül meg lehet állapítani. A nagy gazdasági nyomorúság okai között kétségtelenül igen előkelő helyet foglal el *a nagy gazdasági egységek oktalan szétdarabolása*, amelyért a békeszerződések felelősek. Csak ma látjuk például, hogy a volt monarchia milyen szép és természetszerű gazdasági egység volt, melynek két nagy fogyasztói és termelő területe kölcsönösen kiegészítette egymást. Ma látjuk egyúttal a történelmi humor felcsillanását abban a közismert jelenségben is, hogy fennállása idején a negyvennyolcas jelsza-

vak büvkörében élő alföldi agrárius tömegek, amelyeknek minden érdekük meglelt volna, hogy az osztrák vásárlópiac megtartására törekedjenek, voltak azok, amelyek a kiegyezés közjogi és gazdaságpolitikai ellenzékét szolgáltatták, míg a nagyipar, kereskedelem és bankvilág, amelyek a kettéváláson látszólag csak nyerhettek, szolgáltatták a fennálló rend és vámközösség legbiztosabb támaszait.

A törekvés tehát az adott viszonyok között is csak ezeknek vagy ehhez hasonló *nagyobb gazdasági egységeknek a megteremtésére* irányulhat. Hogy ez milyen formában fog megtörténni, azt természetesen előre megmondani nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy ennek szükségszerűsége a köztudatban már él és vannak is bizonyos tapogatózó jellegű kísértetek ebben az irányban. Svédország és Norvégia esetében például a Népszövetség gazdasági bizottsága elismerte az évszázados együvértartozás alapján a gazdasági érdekeknek olyan messze menő egymásrautaltságát, amely feljogosítja őket, hogy szerződéses megállapodásaikban egymásnak a legtöbb kedvezményi záradék jogán is túlmenő kedvezéseket biztosítsanak, amelyek harmadik államokkal szemben nem érvényesek. A szemtermelés Válsága magát a Népszövetséget készítette arra, hogy bizonyos egységbe igyekezzen saját égisze alatt tömöríteni a kelet európai gabonatermelő országokat. A politikai ellentétek dacára szüntelenül felmerül a volt monarchia utódállamai gazdasági közeledésének terve. Volt olyan gondolat is, hogy Magyarország lépjen fel kezdeményezőleg és ajánlja fel vámtarifájának 50% -os mérséklését azon utódállamok irányában, amelyek ezt vele szemben hajlandók megcselekedni. Állandóan kísért Magyarország és Ausztria gazdasági közeledésének gondolata is, kiegészítve Olaszország bekapcsolásával.

Mindezek a jelenségek már bizonyos következtetések levonására alkalmasak. Ha egyszerre az általános világgazdasági irányzattal senkisem szegeződhetik szembe, *preferenciális szerződések megkötése* révén, amelyek túlmennek a legtöbb kedvezmény elvén, megvan a lehetősége az egymást kiegészítő országok szorosabb szerződési rendszere fokozatos kiépítésének, ami a későbbi nagyobb gazdasági egységek alapjait szolgáltatja.

E sorok írójának véleménye szerint *a preferenciális szer-*

ződéseké a jövő. Csakis ez vezethet az olyan nagy gazdasági területek megteremtéséhez, amelyek megfelelnek a technika és a közlekedés mai fejlettségének. Ebből kell kiépülni azután távolabbi vonatkozásban azoknak *a nagy világgazdasági egységeknak*, amelyeknek kontúrjai már ma adva vannak és amelyek mint legnagyobb egységek ismét egymással kerülhetnek gazdasági csereviszonyba. Ezek az egységek a kontinentális Európa, az angol világbirodalom, amely 1932-ben Ottawánál kilépett Európából, Szovjetország, Amerika, esetleg külön Délamerika és együtt a távol Kelet.

Hosszú és nehéz lesz a fejlődés útja és kétségtelenül gyakori visszacsuszamlásokkal lesz tarkítva, amely idevezet. Nagyban megismétlődése lesz azonban annak a fejlődésnek, amely a napóleoni háborúktól a nemzeti államok kialakulásán, a Zollvereinen, európai postai és vasúti egyezményeken és kereskedelmi szerződések hálózatán keresztül a háború előtti Európa kereskedelempolitikájának kialakulásához vezetett. De csakis ezen az úton haladva lehet kiegyenlíteni azt a végzetes aránytalanságot, amely ma a termelés technikai berendezései és a gazdaságpolitika rendszere között fennáll. Csak ezen az úton juthatnak vissza ahhoz a háború előtti Európához, amelyre ma a nyomorúság irigykedésével tekintünk vissza, amelyben útlevél nélkül is szabadon lehetett mozogni, amelyben vámbarrikádok nem gátolták az árúk szabad forgalmát és amely mindenekfelett egyenlő mértékben garantálta a gazdasági biztonságot mindenki számára.